

Батица М. НИКОЛИЋ *

Основна школа „Вук Караџић”

Сочаница

УДК 37.033:502/504

- прегледни научни рад -

DOI 10.5937/gufv2502633N

КОНЦЕПТУАЛНИ И ИСТОРИЈСКИ ОКВИРИ ЕКОЛОШКОГ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА: КРИТИЧКИ ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА ОД РАНИХ ТЕОРИЈА ДО ОБРАЗОВАЊА ЗА ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Сажетак: Бројни еколошки проблеми постају све већи и сложенији, па као такви захтевају неопходност еколошког васпитања и образовања сваког појединца у погледу стицања знања и формирања одговорнијег става према околини. Уопштено гледано, еколошко образовање се у концепцијском квалитативном смислу интензивно развија у последњих педесетак година. Како би млађе генерације биле упознате са историјским развојем еколошког образовања, као и основним појмовима и терминима из те области, неопходно је константно унапређивати њихову природно-научну писменост. Циљ овог рада је омогућавање ученицима да лакше разумеју еколошке проблеме и истовремено сазнају како својим одговорним понашањем могу утицати на окружење у којем живе. У раду је дат осврт на развијање еколошке свести и еколошке културе до еколошке васпитаности сваког појединца и заједнице уопште, а што се и наводи као најопитији циљ еколошког васпитања и образовања. Рад може бити додатни извор знања у теорији и наставној пракси.

Кључне речи: екологија, васпитање, образовање, еколошка свест, историјске развојне линије еколошког образовања.

Увод

Однос човека према еколошким проблемима моралне је природе и не представља само технолошки проблем који нам је донело савремено друштво. Сведоци смо нарушавања природне равнотеже, неконтролисаног коришћења природних ресурса, угрожености природне човекове околине, човековог здравља, опстанка и развоја.

Постојеће последице профитерског индустријализма у свету, у окружењу и код нас није лако санирати. Међутим, још је теже прећи на нову технолошку, економску, политичку и етичку платформу живота и рада у условима здраве животне средине. У погледу свог даљег опстанка и

* baticanikolic@gmail.com

развоја човечанство се непрекидно суочава са великим проблемима, противуречностима, неизвесностима и опасностима. Дестабилизације и дезинтеграције бројних средина узрокују стрес који води до поремећаја међу појединцима, заједницама и целим културама. Научно-технолошка достигнућа нису увек усмерена ка постизању циљева који теже хуманизацији света и побољшању човековог живота.

Свеобухватно, систематско и благовремено еколошко образовање и васпитање свих узраста ученика може их довести до знања којим ће се супротставити еколошком деградирању животне средине. Еколошко образовање и формирање еколошког начина мишљења започиње у најранијој младости, па је отуда веома значајна улога образовно-васпитних организација на свим нивоима стицања знања. У садашњем тренутку друштвеног развоја од школе се очекује да се прилагоди брзим и континуираним променама и актуелним друштвеним циљевима. Школа се налази пред бројним изазовима, а један од најдоминантнијих је еколошки (Спасић Стошић, 2019). Широки дијапазон еколошког образовања омогућава неопходну синтезу знања, умећа и навика из природних и друштвених наука.

Образовање уопште, као једно од основних људских права, одређено је јавним образовним политикама и стварним образовним условима, али и специфичним статусом појединца. Јавне образовне политике развијених друштава заговарају нове културе учења, а међу њима је и еколошка култура. У формирању еколошке културе савременог човека важну улогу има школски систем еколошког образовања и васпитања. Из приказаног проблема проистекао је и циљ овог рада кроз који је приказан хронолошки развој појмова којима се тумаче еколошки феномени уз наглашавање значаја еколошког образовања и васпитања у школским условима, с обзиром на то да је учење о одрживом развоју у фокусу савременог друштва.

Еколошки појмови и терминологија

У тексту који следи биће дат приказ основних еколошких појмова (термина) путем тумачења њиховог концептуалног значења и историјског развоја. *Екологија* (грч. *ekos* – станиште, *logos* – наука) означава науку која проучава жива бића у њиховом животном окружењу или животној средини. Животна средина представља све што је живо или неживо; екологија истражује биљке, животиње и људе који живе у својим заједницама (екосистемима) и утичу једни на друге. Савремена екологија проучава проблеме угрожавања екосистема до којих долази услед загађивања природне средине. Еколошки проблеми се зато посматрају са друштвеног становишта као проблеми развоја и цене која се плаћа за технолошки развој, тзв. „прљаве технологије” (*Педагошки лексикон*, 1996: 148).

Дарвин је у контексту термина *екологија* увео и појам „борба за опстанак”, који обухвата односе између јединки истих врста, али и јединки различитих врста за простор, храну, а све су то односи које изучава екологија. Због тога многи научници Чарлса Дарвина сматрају, условно речено, оцем екологије. Основни елементи екологије односе се на: жива бића, средину (околину), међусобни утицај живих бића у средини (околини) и однос живих бића и средине. Захваљујући сплету узајамних односа, све врсте живих бића у природи стварно воде заједнички живот, живе у одређеним заједницама, изван којих им је опстанак немогућ. Крајњи циљ екологије јесте и утврђивање начела на којима почива заједнички живот организма у свакој животној области (Supek, 1973: 209).

Термин или назив *екологија* први је у науку увео и поставио немачки зоолог и биолог Ернест Хекел 1869. године. У ствари, он је екологијом назвао део зоологије који изучава односе животиња према средини у којој живе. Ернест Хекел пише:

„Под екологијом подразумевамо збир знања која се односе на економику природе: изучавање свеукупности узајамног односа живог света са средином која га окружује, и то како органске тако и неорганске, а пре свега пријатељских и непријатељских односа са животињама и растињем са којима директно или индиректно ступа у контакт. Највише заслуга за уочавање односа организама и средине, за развој екологије као науке која се бави изучавањем свеукупности узајамног односа живог света са средином која га окружује (економика природе), припада Чарслу Дарвину” (Маравић, 2014: 2).

Енглески природњак Чарлс Дарвин (19. век) први је научник који је научно објаснио узајамну повезаност и међусобну зависност живих бића, као и условљеност опстанка живих бића у условима које им пружа средина. Дарвин је увео појмове адаптације и природног одабирања, а они, у ствари, подразумевају узајамну повезаност и зависност живих бића и спољашње средине. Према томе, екологија је наука која проучава односе организама (биљака, животиња, гљива и микроорганизама) и животних заједница према условима средине, као и односе између живих бића (Матановић, 2003: 13–14). Екологија, која проучава земаљску природу као општи дом човечанства, у ствари, доказује „да је та кућа незамењива, уникат, непоновљива, али у исто време и крхка, осетљива, рањива и да јој је потребна заштита од разорног дејства наше цивилизације” (Бганба, 2005: 39). За екологију се обично претпоставља да означава крај модерне – коначни прекид с модерним поверењем, обрачун између експлоатисане природе и експлоататорског друштва (Muerson, 2002: 7).

Еколошко образовање представља:

1. Систем знања о екологији као науци, чиме се бави и зашто су тзв. еколошки проблеми постали приоритетни проблеми најразвијенијих земаља света;

2. Систем поступака којим се ученици обучавају да заштите и очувају своју најближу природну средину. У том смислу, у наставу биологије унети су одговарајући садржаји на свим школским нивоима, а у оквиру слободних активности (на пример „Горани”, „Млади екологисти” и сл.) ученици се практично баве заштитом и унапређивањем природне средине (пошумљавање голети, заштита шума и река, угрожених биљних и животињских врста и др.) (*Педагошки лексикон*, 1996: 148).

Еколошко образовање може бити предмет разматрања са више становишта: са становишта нивоа и врсте образовања, са становишта његових садржаја као елемент професионалног образовања или као компонента хуманистичког образовања, посебно етичког. Разуме се, оно може бити разматрано и са становишта педагошких наука, тачније са дидактичко-методичког становишта. Било са ког од ових становишта да се разматра, то треба да буде у контексту савремених цивилизацијских промена, јер ушли смо у цивилизацију знања и основа наше делатности „од данас надаље мора да буде ширење знања” и да знање постаје развојни ресурс. Међутим, притом се указује да свако ново знање може или да служи или да штети човеку. Зато треба обезбедити да се „оно користи без предубеђења, бистрим разумом, рационално”, а такво његово ширење захтева да оно служи унапређивању хуманијих услова живота (Марковић, 1999: 265–266).

Под еколошким образовањем подразумевамо процес током којег појединац, било дете или одрастао, усваја знања, ставове, вредносне оријентације карактеристичне за дату околину. Ради се о повезивању еколошких концепата у процес образовања схваћен у ширем смислу (неформално), али и унутар система учења и подучавања, унутар школе (формално образовање). Еколошко образовање и формирање еколошког начина мишљења започиње у најранијој младости, па је отуда веома значајна улога образовно-васпитних организација на свим нивоима стицања знања. *Еколошко образовање* представља схватање опште екологизације материјалне и духовне делатности друштва. Широки дијапазон еколошког образовања омогућава неопходну синтезу знања, умећа и навика из природних и друштвених наука.

Еколошко васпитање је стицање савремених знања, вештина, навика и ставова о еколошким особеностима и законима у животној средини; упознавање о деловању човека на животну средину у различитим формама и димензијама; разумевање савремених тежњи и могућности природних наука, технологије, друштвених наука и уметности за целовиту заштиту и унапређење животне средине, навикавање ученика у одржавању личне хигијене, естетског уређења школске средине, као и навикавање на правилан однос према природи, културним вредностима, радом створеним вредностима, посебно према свеукупним међуљудским односима (*Педагошка енциклопедија*, 1989: 171).

Еколошко васпитање не сме да се своди на поседовање еколошких информација и знања о заштити животне средине, већ да се примењује у свакодневном животу и раду. Од еколошког васпитања се тражи упућивање ка новим начинима размишљања, вредносним оријентацијама, облицима деловања у односу према околини.

Еколошко васпитање је саставни део општег васпитања и образовања. Оно мора бити пратилац и део стручног образовања сваког појединца. Еколошко васпитање и образовање за заштиту околине мора бити схваћено као грана науке која може стимулисати младе умове око стварних животних тема. Према Лугићу (2016: 1–2), васпитање се може дефинисати као:

„свјесно дјеловање на младог човјека у настојању да стекне особине и навике примјерене друштву. Васпитање за екологију је процес којим човјек дјелује на човјека у циљу развоја интелектуалних, духовних и физичких способности, које иницирају одрживи живот, односно функционисање људског друштва као заједнице. Образовање је резултат процеса стицања знања, способности и вјештина. Процес васпитања и процес образовања нераскидиво су повезани као дјелови цјелине. Међу теме које би требале бити уврштене у васпитно-образовни систем спада свакако и екологија и заштита животне средине. Образовање за заштиту животне средине, са универзалним вриједностима и знањима, може постати систем глобалног карактера. Укључивање еколошке проблематике у основне научне процесе данашњице кључан је захтјев образовања за околину. Еколошко васпитање и образовање се јавља као неопходан фактор друштвених процеса, уврштавајући темељне еколошке вриједности и знања у васпитно-образовни систем, и на тај начин мијењајући свеукупно људско понашање у циљу одрживог развоја и суживота. Управо на тим основама се заснива процес васпитања и образовања за заштиту животне средине”.

Све је више аутора који говоре о васпитању за заштиту животне средине као неопходној претпоставци односно компоненти целовито развијене личности („еколошка васпитаност”). Ово васпитање је веома сложено по свом садржају јер је првенствено усмерено емоционалном чулном свету личности, тј. адекватном „еколошком” понашању у свету социо-културних односа посматраних у целини (Николић, 2001: 123).

„Упркос великом напретку у последњих неколико година, човечанство се нашло у специфичној кризи која се огледава у једностраном, нерационалном коришћењу природних ресурса и загађењу природе, што је последица нагомилавања отпадака материје и енергије. Да би се успешно решио проблем загађења природе, потребно је да сваки човек буде свестан последица свога рада и деловања на природу. Из тога произилази да васпитање треба удовољити и еколошким потребама савременог човека, тј. васпитање треба ученике правилно подучавати и у еколошким смислу” (De Zan, 1976: 12).

„Еколошко васпитање и образовање се може сматрати процесом који је стално отворен и актуелан. Човек није могао да предвиди последице убрзаног развоја, да је имао знања која сада поседује, не би ни дозволио да животна средина дође у овакву ситуацију” (Ђуровић, 2012: 13).

Еколошко образовање обухвата процес континуираног, систематског и сврсисходног формирања моралног, хуманог и брижног

односа према природи и морално-етичким стандардима понашања у животној средини. У педагошкој литератури се, осим назива *средина*, користе и називи *локална средина*, *родни крај* и *завичај* (Милетић и Радивојевић, 2022). *Еколошко образовање* и *еколошко васпитање* често се посматрају као синоними. Иако се у литератури наилази и на ово поистовећивање, мора се имати на уму да су то ипак два терминолошки различита појма. Појам *еколошко образовање* означава персоналну целовитост, али и све оно што једна особа треба да усвоји. Овим појмом наглашавају се процеси који воде одговорности према околини која се схвата као човеков партнер. Тежи се самоспознаји, промени ставова и развоју еколошке свести. У еколошком васпитању тежиште се ставља на промену спољашњег понашања. У строгом смислу, еколошко образовање и васпитање се не могу одвојено посматрати; они се прожимају, допуњавају, теже освешћивању особе, а у развијенијој форми утичу на промену њене свести уз адекватно еколошко понашање.

Екологијска култура обухвата екологијско образовање и васпитање које дете стиче у друштву путем породице, школе и других васпитно-образовних група којима припада. У екологијску културу народа треба свакако укључити и стање околине. Укратко, могло би се рећи да је екологијска култура све оно што су људи створили својом делатношћу, а омогућава им живот у јединству са природом (De Zan, 1993: 269–270). Савремена еколошка наука темељи своја сазнања на далекој еколошкој прошлости. Еколошка знања добијају готово судбински значај за појединца и човечанство у целини (Митић, 2017).

Осврт на историјски развој еколошког образовања (развојне линије)

Данашње интенције еколошког образовања одвијају се према концепту одрживости и образовања за одрживи развој, који условљавају редефинисање еколошког образовања, ослобађање од поступака инструментализовања, преиспитивање намера и циљева еколошког образовања, као и промишљање о савременом општем образовању.

Још раних 70-их година прошлог века еколошко образовање је дефинисано као „суочавање са природном, друштвеном и изграђеном околином са циљем да се развије спремност и компетенција за делање под еколошким законитостима” (Eulefeld, 1979: 36).

Идеја еколошког образовања није нова и данас, након готово пола века, постављају се бројна питања, као што су: могу ли образовање, учење и школа одговорити захтевима очувања и бриге за животну средину, може ли педагогија промишљати о релевантним односима човека и природе и сл. У земљама које имају дужу еколошку традицију примећујемо знаке малаксалости и посустајања; у оним другим којима и ми припадамо чини се као да је оживела потреба за новим почецима, обновама и осмишљавањима. Отвара се и питање шта је остало од свих

наведених иновативних тежњи, очекивања, захтева (Андевски, 2016: 17). У даљем тексту овог рада биће приказан хронолошки редослед три развојне линије еколошког образовања.

Зачеци и рана теорија еколошког образовања

Да би преживео, човек треба да успостави унутрашње односе са својим еколошким темељима живота, а задатак образовања је да „идејом учења” доведе човека до новог разумевања природе. У контексту прве развојне линије еколошког образовања (1960–1980), раних 70-их година прошлог века аутори осмишљавају модел понашања човека према околини, који се темељи на обнављању изгубљене везе са природом у доживљају, сазнању и деловању, тематизовањем проблема околине са аспекта образовања и интеграцијом практичних проблема околине са класичним академским темама. У овом периоду (1960–1980) доминира и потреба за терминолошким одређењима; у страној и нашој литератури јављају се термини: *еколошко образовање*, *еколошко васпитање*, *еколошко учење*, са прецизнијим одређењем у контексту дефинисања предмета еколошке педагогије (Андевски, 2016: 17). Еколошко образовање, у својим првим одредницама, означава персоналну целовитост, али и све оно што једна особа треба да усвоји. Њиме се наглашавају процеси који воде одговорности према околини која се схвата као човеков партнер. У образовном контексту тежи се самоспознаји, промени ставова и развоју еколошке свести, а васпитни аспект тежиште ставља на промену понашања. У строгом смислу, еколошко образовање и васпитање се не могу одвојено посматрати; они се прожимају, допуњују, тежи се најпре развоју еколошке свести да би, у развијеној форми, освешћеност појединца довела до адекватног еколошког понашања (*Исто*: 18). Еколошко образовање, у првом периоду настанка и деловања, означава педагошко и дидактичко бављење еколошким темама у школским и ваншколским институцијама образовања и морало је да задовољи следеће критеријуме: да буде релевантно за будућност, да буде израз једне нове науке, да буде оријентисано на ставове и понашање појединца и да се све ове одреднице могу наћи у постојећим курикулумима (*Исто*: 18). Еколошко образовање сматрано је једном од најзначајнијих педагошких иновација. Иако забринутост штетног утицаја човека на околину има дугу историју, рани развој идеје коју пропагира савремено еколошко васпитање датира из 1880. године, паралелно с појавом индустријске револуције. После тога следи прогресија еколошке мисли све до појаве модерног покрета за заштиту околине 1960. године (Membrati, 1998; Pezzoli, 1997). Поједини аутори развој васпитања и образовања за околину посматрају путем концепта произашлог из модификације конзерваторског васпитања и образовања 50-их и 60-их, али с променом гледишта у смислу односа не само према околини, него и друштвено-социјалних проблема

савременог света. Седамдесетих година прошлог века резултати истраживања Европске заједнице упозоравали су да је загађење Земље за већину становништва западног света већи од проблема инфлације, сиромаштва и незапослености (Spračić Vrkaš, 1993: 157–177). Савремена екологија бави се питањима околине, што обухвата и социјалне и економске димензије у различитим ступњевима, дајући концепту богатији скуп значења, од оног који му је намењен у историјским коренима. „Еколошко васпитање и образовање подразумевају стварање правилног односа човека према околини која га окружује” (De Zan, 1990: 304). Како еколошко образовање није задовољило наведене критеријуме, то је довело до друге линије његовог развоја.

Дидактичка експанзија и критике еколошког образовања

Друга генерација развојног пута еколошког образовања (1980–1990) довела је до снажног дидактичко-методичког промишљања и проширења. Тежило се успешнијем посредовању у усвајању знања о околини, као једном од главних задатака еколошког образовања, уз друге задатке и интенције као, на пример, развијање пожељних ставова, способности, вештина. Еколошко образовање у доминантном еколошком дискурсу поставља себе у ексклузивни спој са правим избором наставног аранжмана, посебно са методама учења. Чинило се да од избора праве методе само (и по себи) зависи и развој еколошке свести, као и будуће одговорно еколошко понашање. Ово је период конституисања дидактичког концепта еколошког образовања који се оријентише на сазнања теорије система, ситуационо учење, наставу која надилази предмете (интердисциплинарни и трансдисциплинарни приступ), пројектну и проблемску наставу, са фокусом на делатну оријентацију, методе компјутерске симулације... (Андевски, 2016: 18).

Дебата о еколошком образовању која се водила 80-их и 90-их година прошлог века, у суштини, оживљава водеће циљеве реформске педагогије 20. века, са фокусирањем на дидактичко-методичка питања која се супротстављају традиционалном, школском гомилању знања. Ради се о томе да школа и њено окружење постану „животни простор”, онако како су о теме промишљали теоретичари реформске педагогије Кершенштајнер, Лит, Нол, Шарелман (*Исто*: 18). Пажњу је привлачио развој еколошког учења од кога се захтевало оцртавање пута ка новој дидактици еколошког образовања. Активно учење, као један од најефикаснијих поступака реализације креативног рада у учионици, пратило је педагошку мисао еколошки оријентисане школе овог развојног периода. Радом у радионицама представљен је активан начин стицања знања и један од добрих начина активног учења у овој фази развоја концепта еколошког образовања. Важан сегмент еколошког учења односио се на анализу конкретних услова и прилика, а овај моменат водио је потреби

укључивања школе и њених актера у контакт са еколошким и другим покретима који су се бавили заштитом окружења.

Читав овај замишљени циклус требало је да доведе до проширених опажања, која представљају темељну подлогу еколошке педагогије, рефлектовану кроз холистичку димензију која еколошкој мисли даје интердисциплинарни и трансдисциплинарни научни приступ. Еколошко образовање се крајем 90-их година прошлог века сусрело са новим еколошким моментима, са проблемима глобалног образовања, интеркултуралног васпитања и плуралистичког приступа друштву, који су морали екопедагошким промишљањима и истраживањима да дају нове импулсе (*Исто*: 20).

Критичари еколошког образовања у другој развојној линији 80-их и 90-их година прошлог века указују да је еколошка тематика нашла „улаз“, али да је и даље била ограничена одређеним предметима: биологија, географија, познавање природе. Интердисциплинарност је ретко заступљена, јер настава којом се тежило развоју еколошких принципа се често схватала као проширена предметна настава. Проблем је био и у томе што су се садржаји еколошког образовања у школи често реализовали без јасно дефинисаног плана, структуре, у случајним ситуацијама поучавања и учења, без организације. У том смислу била је оправдана критика да се ови садржаји много озбиљније могу научити изван школе. Критика је упућивана и на еколошке теме које су се проучавале у настави различитих предмета (познавање природе и друштва, биологије, физике, хемије...), јер се, у суштини, радило о малом броју тема, као на пример: „Вода“, „Ваздух“, „Шума“, „Биљни и животињски свет“, „Исхрана“. Заговорници еколошког образовања пласирали су једну нову структуру наставних предмета, усмерену на еколошке садржаје. Међутим, осим овога, критичари истичу да се незадовољавајуће стање еколошког образовања у школама не може образложити недостатком могућности да се делује или недостатком темељног наставног плана. Узроци ових недостатака траже се и на другом месту, на пример, у образовању наставника које би требало да садржи и сегменте оријентисане на актуелна еколошка истраживања и праксу, у материјално-техничкој опремљености школе... (*Исто*: 22).

Еколошко образовање од 70-их до 90-их година прошлог века било је:

„изузетно хетерогено и имало замршене концепције. То је проистичало из различитих дисциплинско-теоријских, идеолошких и образовно-теоријских праваца, као и њихових међусобних утицаја унутар и између теоријских области. Такође је било концепата који су били прешироки, дидактички сужени, као и образовно-филозофски отворени, когнитивно осиромашени и трансрационални, окренути примени, као и научно-теоријски засновани” (Hasse, 2006: 36).

Еколошко образовање је изгубило своју функционалност у процепу постављених дидактичко-методичких наставних димензија, са једне стране, и стварног, човековог, еколошког деловања, пријатељски усмереног према околини, са друге стране. Тиме се указала и велика отвореност еколошког образовања да поравна настали процеп и да у свој програм преузме нове импулсе који су се појавили 90-их година прошлог века, нове интенције које су, барем у почетку, обећавале и нове димензије у развоју еколошке мисли. Радило се о Декларацији из Рија, од које се очекивало „да олакша еколошко образовање новом утопијом одрживости у постмодерну причу о одрживости, јер се нова идеја прилагођава на независан начин свим наставним предметима и курикуларним структурама” (*Исто*: 35). Суштински, отвара се пут ка концепту одрживости и одрживом развоју, као трећој развојној линији еколошког образовања, где је нагласак на тражењу другачијих средстава аргументације, о једном новом путу на коме своје упориште налази идеја одрживости и образовања за одрживи развој.

Образовање за одрживи развој

Трећа етапа развоја еколошког образовања за релативно кратко време, средином 90-их година прошлог века, сменила је еколошко образовање новом димензијом – образовањем за одрживи развој или учењем за одрживо друштво (Андевски, 2016: 23). Нови дискурс образовања за одрживи развој настао је на темељу политичког појма и програма одрживости и за кратко време је сменио свог застарелог претходника – еколошко образовање. Највећа полемика међу аналитичарима водила се око тога у којој мери замена појма *еколошко образовање* појмом *образовање за одрживи развој* изражава и стварну замену парадигми. Пажњу глобалних, светских димензија појам одрживости добија на Конференцији УН о животној средини, године 1992. у Рио де Жанеиру, где је у 27 тачака/принципа формулисана Агенда 21, револуционарни договор 178 земаља учесница (међу којима је и Србија) и потписана Декларација о животној средини и одрживом развоју. Позадина овог програма је двострука. С једне стране, ради се о праведности у расподели и развоју између земаља високоиндустријализованог, богатог Севера и сиромашног Југа. С друге стране, фокусирају се проблеми ограничених ресурса, њихово неумерено искоришћавање, све већа загађеност околине и природе. У центру одрживог развоја је човек (први принцип), а сама Декларација даје утисак промене курса у односу човека и природе, са интенцијом веће праведности између народа уопште, а под мотом одрживости према околини коју треба чувати за будуће генерације (*Исто*: 23). Све ово снажно се рефлектује на систем васпитања и образовања у коме се појавио нови образовни дискурс оријентисан према политичком програму појма одрживости. Нова визија образовања за

одрживи развој, за релативно кратко време, сменила је своју застарелу претходницу која се рефлектовала кроз „еколошко образовање”, које је сада у другом плану (*Исто*: 23).

Многи теоретичари сматрају да су циљеви образовања усмереног према концепту одрживости широко постављени са тенденцијом да покрију читаву образовно-теоријску област, при чему „економски, социјални и еколошки развој не смеју да се међусобно раздвоје и окрену један против другог” (Stoltenberg, 2002: 25). Са концептом одрживог развоја који неки аутори сматрају нормативним, у центар доспева интегративно повезивање економских, социјалних и еколошких поступака са образовањем које би требало да допринесе стварању праведнијег света: „Свим људима би у принципу на располагању требало да стоји подједнака количина ресурса, сви би требали да имају подједнаке шансе за социјалан и хуман живот” (De Naan, 2001: 30). Заговорници образовања за одрживи развој сматрају да у школама, по правилу, ученици уче о томе шта све са животном околином није у реду, што укључује експерименте, мерење изван школе. При томе, настава придаје мало пажње увежбавању способности ученика да препознају еко-конфликте и да изађу на крај са њима.

Циљеви еколошког образовања и васпитања и компонента еколошке свести

Циљ васпитања и образовања по дефиницији означава тачку, границу до које се жели ићи, приближавање одређеном стању или односима које треба остварити, дomet који ваља достићи у некој активности или ситуацији понашања. Еколошко образовање саставни је део нашег образовно-васпитног система. Циљ тога образовања је да човек чува и унапређује своју животну средину како би постала саставни део његовог живота, рада и биолошког опстанка. Поред тога, еколошко образовање има задатак да подигне критичку свест људи о нужности очувања и унапређивања здраве, еколошки чисте средине примерене и достојне човека и да их упозна са последицама технолошког развоја и неконтролисаног утицаја тога развоја на екосистеме и здравље људи.

Еколошко образовање као саставни део општег васпитања и образовања тежи развоју еколошких сазнања, уверења, ставова и понашања код деце и одраслих који ће омогућити уочавање човекове егзистенцијалне повезаности са природом. Успешност образовања зависи од начела на којима се темељи. Очекује се да начела васпитања и образовања за заштиту и унапређење животне околине произилазе из хумане екологије као интердисциплинарне науке. Са тих аспеката аутори прилазе проблемима образовања, анализирају наставне методе, активност наставника и ученика, квалитет и квантитет информација које ученик прима, форме контроле вођења (дисциплине), однос циљева и резултата

образовања, концепт саморазвоја, самоучења, самосазнања, који се жели оснажити код ученика. Развој еколошке свести посматра се као услов позитивних еколошких ставова и понашања (Андевски и Кундачина 2004: 10).

У педагошкој литератури се као најопштији циљ еколошког васпитања и образовања наводи развијање еколошке свести и еколошке културе појединаца и заједнице у целини. „Циљ еколошког образовања је да код младих људи формира свест за питања околине, еколошку свест, спремност за одговорно опхођење према околини, као и еколошки свесно понашање, које треба да се настави и после временаведеног у школи” (Исто: 20). Узимајући развијање еколошке свести и еколошке културе за најопштији циљ еколошког васпитања и образовања, као специфичне циљеве који воде остварењу општег циља можемо навести: стицање еколошких знања, изграђивање позитивног става према природи, изграђивање система вредности и подстицање еколошки пожељног понашања. Правовремено и адекватно осмишљено образовање за заштиту животне средине данас је већ и опредељење, потреба и улагање човечанства за живот у будућности. „Васпитање и образовање у области екологије једна су од основних претпоставки успешне борбе за здрав живот на Земљи” (Ђуровић, 2009: 155).

Васпитање и образовање за заштиту животне средине, школско и ваншколско, има своје циљеве које можемо сврстати у три групе: (1) академски; (2) друштвени, економски и естетски; (3) културни. Академски циљ подразумева стицање основних знања о биолошким, физичким и друштвеним карактеристикама средине. Друштвени, економски и естетски циљ подразумева разумевање друштвених вредности и ставова везаних за природна богатства животне средине. Културни циљ подразумева да је део опште културе савременог човека свест о значају очувања и унапређења животне средине. Овакво одређење вишеструког циља еколошког васпитања садржи у себи интелектуалну, моралну, здравствену, естетско и радно техничку димензију (Ђуровић, 2012: 18).

На нивоу наше државе усвојена су два значајна документа: Резолуција с циљевима и задацима васпитно-образовног рада на заштити и унапређивању животне средине и Заједничка програмска језгра за основе васпитања и усмереног образовања за област човекове средине и просторног уређења. Циљеви еколошког васпитања и образовања, постављени овим документима, свде се на то да ученици, у складу са друштвеним захтевима и достигнућима савремене науке и праксе:

1. стекну основна знања о стању животне средине и процесима који је отежавају;
2. развију правилан и културан однос према објектима природе;
3. обезбеде лично активно учешће на заштити еколошких вредности, при чему је појединца „потребно учинити осетљивим и компетентним субјектом за очување животне средине, чији ће поступци бити

результат унутрашње мотивације и позитивних ставова као налога за деловање, а не из страха због угрожености и казне. Посебно је важно да ли појединац себе сматра одговорним за заштиту и очување животне средине или еколошке ситуације доживљава као нешто отуђено, као обавезу органа, институција, колектива, предузећа, инспекције и сл.” (Кундачина, 1998: 45).

За крајњи циљ еколошког васпитања и образовања постављено је да личност достигне еколошку васпитност, која је неопходна да би се могло правилно односити према животној средини. Степен еколошке васпитности личности „изражава се тиме колико он зна, може и хоће да активно учествује у заштити животне средине. Од изграђености тих квалитета личности зависи однос према животној средини у свакодневним ситуацијама” (*Исто*: 30). Крајњи циљ „који треба достићи у еколошком васпитању и образовању јесте: знање, свест, навика и еколошки пожељно понашање ученика” (*Исто*: 58).

На формирање еколошке свести данашњег човека делује читав низ фактора: наука, образовање, пракична активност, фактори личности, фактори социјализације... Од бројних чинилаца који утичу на еколошко васпитање и образовање ученика најважнији су, ипак, социјални чиниоци од, којих се састоји социјални простор и за које се, на основу теоријско-емпиријских радова, претпоставља да имају позитиван утицај на развој еколошке свести и културе ученика, а то су, поред непосредног окружења где се личност креће и борава, „породица, суседство, предшколска установа, школа (наставник и школско одељење), вршњаци, ваннаставни и ваншколски облици слободних активности, мас-медији и друго” (*Исто*: 49).

Еколошка свест је истовремено последица и оруђе које се мења развијањем и самог човека. Човек се највише развија својом активношћу којом мења себе, али којом мења и своје окружење. Она треба да претходи тој активности и притом у себи садржи низ ставова, уверења и представа о циљевима који се желе постићи и о начинима њиховог постизања. Крајњи циљ еколошког васпитања и образовања треба поставити тако да сама личност досегне еколошку васпитаност, неопходну да би се могло правилно односити према животној средини. То значи да морамо пронаћи најбоље могуће наставне програме, уџбенике, оспособити наставнике и предаваче у школама, увести ваннаставне активности, јавну културу, односно, унапредити, побољшати, прилагодити сам школски амбијент у циљу развоја еколошке свести и еколошког васпитања од најранијег узраста.

Еколошка свест – развој и значај у образовању

Већина данашњих психолога под појмом свести подразумева увид у себе и околину. Свест је наше интегрисано упознавање спољног

света, нашег тела и процеса у нашем уму и зависна је од интегрисаних представа вишег реда које се односе како на наше унутрашње тако и на спољне перцепције. У *Педагошком лексикону* (1996: 45) појам *свест* дефинише се на следећи начин:

1. Свеукупност психичких збивања која су у датом тренутку доступна самопосматрању или интроспекцији. То су осети, перцепције, подаци памћења, осећања, вољни импулси, мисаоне операције. Тако схваћена свест је индивидуална свест; 2. Идеје, спознаје, начини мишљења и закључивања, ставови и уверења карактеристични за мање или веће групе – групна свест (може имати толико широке размере да се говори и о националној и класној свести); 3. Свест неких специјализованих група или скупина које имају неке посебне интересе или се баве неким специфичним активностима – религиозна свест, професионална свест, спортска свест, еколошка свест и слично.

Када је реч о еколошкој свести, Шушњин (1998: 312) сматра да је „еколошка свест духовна димензија еколошке културе и обухвата стечена знања и навике, усвојене вриједности, ставове и увјерења, прихватња норми о томе шта је у природној и друштвеној средини здраво и квалитетно, а шта није, на који начин се у постојећим условима може побољшати свијест и квалитет живота људи”. Са сигурношћу можемо рећи да еколошка свест савременог човека није на потребном нивоу. До овог закључка доћи ће свако ко се иоле позабави сагледавањем еколошке ситуације у свету. Јер, да је еколошка свест довољно развијена не би било „смртоносног загађивања човекове средине, арчења природних богатаста, и правих правцатих злочина против саме биосфере” (Килибарда, 1977: 175). Можемо рећи да еколошки описмењен или, боље речено,

„еколошки освешћен човек пре свега схвата и прихвата биосферу као јединствен систем у којем постоје подсистеми, у којем спада и човек. Даље, он зна да се свака промена у биосфери или њеним деловима одражава и на човека. Због тога сваку интервенцију у природи ради веома опрезно и увек уз помоћ науке. Еколошки писмен човек такође зна да постоје путеви и начини да се макар ублаже нагомилани еколошки проблеми, ако већ не могу у потпуности да се реше” (Матановић, 1989: 100).

На формирање еколошке свести савременог човека делује читав низ чинилаца. Неки од тих чинилаца су: наука, образовање и васпитање, практична активност на отклањању неповољних еколошких ситуација и многи други. Еколошко васпитање и образовање не би могло да се тумачи као нека „надградња над образовањем уопште, већ је оно део образовања неопходног савременом човеку. У основи оно значи инкорпорирање еколошких аспеката у систем образовања уопште” (Продановић, 1995: 104). Очекивано је да се у стручној литератури срећу различита схватања еколошке свести. Еколошку свест Продановић (1995: 100) на овај начин објашњава:

„Треба напоменути да еколошка свест није нека статичка, заувек дата категорија, већ врло динамична категорија. Мењање еколошке свести условљено је

друштвеним околностима, где се са њиховим променама мењају и знања и понашања људи. Ако је свест наше знање о свету, онда је еколошка свест наше знање о еколошким проблемима, њихово одражавање у човековој глави. Еколошка свест, у свом интегралном значењу, као целовит однос према природи, одликује се јасном опредељеношћу за чисту и здраву средину човековог живота и рада као значајну вредност сваког друштва. Дакле, то је свест о здравој човековој средини, свест о нужности, друштвеној оправданости постојања квалитета те средине. Таква свест не усваја никакво решење у развоју друштва које би било на уштрб човекове средине”.

Еколошка свест се не састоји само од знања већ и од емоционално-вољних компонената које су врло битне, јер знање без уверења и практичне делатности не значи много. Да би се могло од човека очекивати и захтевати правилно еколошко понашање и формирање еколошке свести потребно га је претходно образовати, што се може једино увођењем еколошких садржаја у све нивое образовног система васпитања и образовања. У времену глобалне еколошке кризе образовање и васпитање за заштиту животне средине се, поред благовременог и веродостојног информисања, законске регулативе и еколошки оправданих улагања, поставља као најважнији задатак, будући да најнепосредније утиче на стварање еколошке свести и еколошког понашања. Основни елементи теоријски и емпиријски стечене еколошке свести су еколошко знање, вредновање еколошке ситуације и еколошко понашање. Притом, еколошку свест не чине само сазнања о односу природе и друштва, у нарушавању еколошке равнотеже и потреби заштите животне средине, већ и савест, односно спремност појединаца и друштвених група да се у тој заштити ангажују и да се одговорно и еколошки оправдано односе према средини у којој живе (Браун, 2016: 2). Основни елементи еколошке свести су: *еколошко знање, вредновање еколошке ситуације и еколошко понашање.*

Еколошко знање представља основни елемент еколошке свести. Реч је о (са)знању о ограничениости природних ресурса и потреби успостављања новог система вредности између природних и друштвених система, о узроцима и последицама нарушавања еколошке равнотеже и потребе утврђивања нове глобалне стратегије друштвеног развоја. Елементи еколошке свести су и знања о узроцима и појавним облицима нарушавања еколошке равнотеже и могућностима деловања на њих. Ученици у школама стичу основна знања о: природним процесима који обезбеђују постојаност природе у оквирима биосфере, противречностима између природе и друштва, хуманизацији животне средине, циљевима, средствима и могућностима заштите животне средине.

Вредновање еколошке ситуације је други конститутивни елемент еколошке свести. Он је одређен системом вредности друштва односно конкретне друштвене групе у којој се развија друштвена свест. У животној средини увек има и нееколошког у мишљењима, схватањима и понашањима, што негативно утиче на ученике. Њих треба оспособљавати за опажање угрожености животне средине. Способност вредновања еколо-

шке ситуације зависи од знања, искуства и когнитивних способности. Такође, ученике треба оспособљавати и да критички процењују састав животне средине у конкретним случајевима, да вреднују поступке других према животној средини, да схватају и примењују захтеве еколошки одговорног понашања према свим елементима животне средине.

Еколошко понашање је трећи битан елемент еколошке свести. Еколошка свест није само знање појединца и група о еколошким проблемима и вредновање еколошке ситуације већ и ангажовање у конкретним условима и ситуацијама. Еколошко понашање је условљено и особинама личности. Еколошка свест доприноси конципирању и остваривању еколошке политике. Са развојем еколошких навика смањује се потреба за деловање административним путем. На еколошку свест и еколошке навике утичу индивидуално и колективно искуство људи.

Закључак

Свет је препун супротности и парадокса. Друштвене трансформације које су неизбежне због начина живота који водимо лакше се подносе и уз мање отпора уколико разумемо због чега се збивају. Разумевање еколошких проблема са више аспеката упозорава на међузависност различитих фактора у свету. Иако постоје велике разлике у степену угрожености природне средине међу земљама света, нужно је да човечанство предузме усклађене мере да се очување животне средине радикално унапреди (Mitić, 2014: 571).

Својим дуготрајним деловањем (намерним или ненамерним), не познајући и не поштујући довољно еколошке законитости, човек уништава своју животну средину и угрожава природу, жива бића и себе самога. Једино темељна промена односа човека према животној средини обезбедила би даљи напредак људског друштва. Еколошка криза и еколошки проблеми савременог света намећу сами по себи еколошке васпитно-образовне и културне потребе као предуслове за опстанак човека као врсте. Едукација младих људи и оснаживање еколошког васпитања и образовања у томе може много помоћи. Став и однос према околини млади људи мењају кроз улагање у знање и кроз своје одлуке и понашање.

Образовање за одрживи развој је динамичан процес и зато треба тежити ка вишим границама свести, квалитетнијем животу, одговорности и хуманости. Потребно је развијати свест о промени односа према природном окружењу, али и о потреби оспособљавања сваког појединца за одговорним еколошким понашањем.

У животним околностима које прате брзе и непрекидне промене присутни су динамичан однос човека и његове околине, његова отвореност за нова искуства, решеност да мења своје понашање, да експериментира са собом и окружењем. То су категорије којима се

одликују еколошко учење и образовање, које има за циљ развој еколошке свести, сазнања, вредности, ставова, навика и понашања, уважавајући нераскидљиве везе и однос човека са природом (Спасић Стошић, 2020).

Васпитање и образовање за околину повезује различите друштвене процесе у један еколошки одржив развојни пут. Еколошке димензије васпитања и образовања морају обухватати све елементе савремене еколошке културе и структуре личности. Еколошка култура је претпоставка квалитета живота и одрживог развоја; зато образовање може допринети прихватању еколошке културе ако је утемељено на васпитним и еколошким вредностима.

Концепт одрживог развоја је у узрочно-последичној вези са елементима еколошке свести и еколошке васпитаности. Еколошка свест се развија у процесу васпитања и образовања. Крајњи циљ еколошког васпитања и образовања треба поставити тако да преко стварања осетљивости на еколошке проблеме сама личност досегне еколошку васпитаност.

Литература

- De Haan, G. (2001). "Was meint "Bildung fur nachhaltige Entwicklung?" und was können eine globale Perspektive und neue Kommunikationsmöglichkeiten zur weiterentwicklung beitragen?" *Bildung fur nachhaltige Entwicklung, globale Perspektive und neue Kommunikationsmeiden*, Opladen.
- De Zan, I. (1976). „Stjecanje ekoloških spoznaja učenika gimnazije praktičnim radom u biologiji“. *Pogledi i iskustva u odgoju i obrazovanju*, 5, Globus.
- De Zan, I. (1990). „Ekološki odgoj u sistemu odgoja i obrazovanja“. *Život i škola*, 3 (3).
- De Zan, I. (1993). „Ekologijski odgoj i odgoj za zaštitu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj“. *Socijalna ekologija*, Globus.
- Eulefed, G. (1979). „Didaktische Leitlinien zur Umwelterziehung in der BRD“. *Empfehlungen und Arbeitsdokumente zur Umwelterziehung*, Munchen.
- Hasse, J. (2006). „Bildung fur Nachhaltigkeit statt Umweltbildung?“. *Starke Rhetorik – Schwache Perspektiven*, Munster.
- Membrati, D. (1998). „Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review“. *Environmental Impact Assessment Review*, 18 (6).
- Mitić, Lj. (2014). „Ekološke potrebe u funkciji zaštite životne sredine“. *Pedagogija*, LXIX (4), 570–581.
- Muerson, G. (2002). *Ekologija i kraj postmoderne*. Zagreb: Jasenski i Turk.
- Pezzoli, K. (1997). „Sustainable Development: A Transdisciplinary Overview of the Literature“. *Journal of Enviromental Planning and management*, 40 (5).
- Spajić Vrkaš, V. (1993). „Globalni problemi svijeta i promjene odgoja i obrazovanja“. *Priručnik za ravnatelje odgojno-obrazovnih ustanova*. Zagreb: Znamen.

- Stoltenberg, U. (2002). „Nachhaltigkeit lernen mit Kindern“. *Wahrnehmung, Wissen und Erfahrungen von Grundschulkindern unter der Perspektive einer nachhaltigen Entwicklung*. Bad Heilbrunn: VS Verlag.
- Supek, P. (1973). *Ova jedina zemlja*. Zagreb: Naprijed.
- Андевски, М. (2016). „Одрживо еколошко образовање – перспектива за промену културе учења“. *Иновације у настави*, 39, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Андевски, М. и М. Кундачина (2004). *Еколошко образовање – од бриге за околину до одрживог развоја*. Ужице: Учитељски факултет.
- Бганба, В. Р. (2005). *Социјална екологија*. Москва: Вишастаја школа.
- Браун, Г. (2016). „Образовање за опстанак“. *Еколошка етика и принципи одрживог развоја*. Београд: Министарство заштите животне средине.
- Ђуровић, Љ. (2009). „Еколошко васпитање у настави природе и друштва“. Зборник радова: *Иновације у основношколском образовању – вредновање*. Београд: Учитељски факултет.
- Ђуровић, Љ. (2012). *Еколошко васпитање и развој еколошке свести у основној школи*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Килибарда, К. (1977). „Препреке развоја еколошке активности и свести“. *Социјализам*, 11.
- Кундачина, М. (1998). *Наставник фактор еколошког васпитања и образовања*. Бања Лука: Наша школа.
- Кундачина, М. (1998). *Чиниоци еколошког васпитања и образовања ученика*. Ужице: Учитељски факултет.
- Лугић, Д. (2016). *Еколошко васпитање и образовање у основним и средњим школама у Републици Српској*. Републички педагошки завод.
- Маравић, М. (2014). *Модел за интеграцију екохемијских наставних садржаја у курикулуме хемије и стручних предмета у средњем стручном образовању*. Докторска дисертација, ПМФ у Новом Саду.
- Марковић, Ж. Д. (1999). *Савременост и образовање*. Београд: Учитељски факултет.
- Матановић, В. (2003). *Како да сачувамо свет око нас*. Приручник за учитеље и васпитаче, Земун: Нијанса.
- Матановић, М. (1989). „Фактори развоја и формирања еколошке свести ученика основне школе“. *Настава и васпитање*, 3.
- Милетић, М. и Д. Радивојевић (2022). „Средински чиниоци као фактор успешне реализације наставе природе и друштва и физичког васпитања“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 12 (2), 77–90.
- Митић, Љ. (2017). „Потребе и интересовања ученика о детерминирајућим критеријумима избора еколошких садржаја у настави“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 8 (2), 203–218.
- Николић, В. (2001). *Заштита животне средине у систему савременог васпитања и образовања*. Докторска дисертација, Ниш: Факултет заштите на раду.
- Педагошка енциклопедија* (1989). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Педагошки лексикон* (1996). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Продановић, Т. (1995). *Социјална екологија*. Ужице: Учитељски факултет.
- Спасић Стошић, А. (2020). „Еколошке компетенције учитеља“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 11 (1), 79–85.
- Спасић Стошића, А. (2019). „Начин реализације еколошких садржаја у настави о природи и друштву“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 10 (2), 61–73.
- Шушњин, Ђ. (1998). *Религија*. Београд: Чигоја.

Batica Nikolić

CONCEPTUAL AND HISTORICAL FRAMEWORKS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND UPBRINGING: A CRITICAL REVIEW OF THE DEVELOPMENT FROM EARLY THEORIES TO EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary: *Numerous environmental problems are becoming larger and more complex, and as such they require the necessity of environmental education and training of each individual in terms of acquiring knowledge and forming a more responsible attitude towards the environment. In general, environmental education has been developing intensively in a conceptual and qualitative sense in the last fifty years. In order for the younger generations to be familiar with the historical development of environmental education, as well as the basic concepts and terms in this field, it is necessary to constantly improve their scientific literacy. The aim of this paper was to enable students to more easily understand environmental problems and at the same time learn how they can influence the environment in which they live through their responsible behavior. The paper reviews the development of environmental awareness and environmental culture to the environmental education of each individual and the community in general, which is stated as the most general goal of environmental education and training. The work can be an additional source of knowledge in theory and teaching practice.*

Keywords: *ecology, upbringing, education, environmental awareness, historical development lines of environmental education.*

Примљено: 19. 8. 2025. године.

Одобрено за штампу: 27. 9. 2025. године.